

Tożsamość Górnego Śląska

My, Ślązacy

MAREK S. SZCZEPAŃSKI

Instytut Socjologii
Uniwersytet Śląski, Katowice
Uniwersytet Opolski
Komitet Socjologii
Polska Akademia Nauk
marek.s.szczepanski@us.edu.pl
Prof. zw. dr hab. Marek S. Szczepański zajmuje się socjologią regionu i społeczności lokalnych, miasta i przestrzeni, zmiany i rozwoju społecznego oraz socjologią konfliktów społecznych.

ANNA ŚLIZ

Instytut Socjologii
Uniwersytet Opolski
asliz@uni.opole.pl
Prof. nadzw. dr hab. Anna Śliz interesuje się socjologią konfliktów społecznych i etnicznych, socjologią grup etnicznych oraz zjawiskiem wielokulturowości.

Wspólny język, kultura i pamięć historyczna są wyznacznikami tożsamości mieszkańców Górnego Śląska

Od ponad dwóch dekad w rodzimej debacie publicznej toczy się czytelny spór na temat tożsamości Górnego Śląska, który terytorialnie definiujemy jako obszar obejmujący katowicką i opolską część regionu. Jest to wycinek historycznego Śląska, którego granice rozciągają się między Górlitz w Republice Federalnej Niemiec, Zgorzelcem, Legnicą, Wrocławiem, Opolem, Bytomiem, Katowicami a Opawą i Krnovem w Republice Czeskiej. Nie chcemy tutaj podejmować zagadnień precyzyjnej delimitacji regionu ani w sensie geograficznym, ani historycznym. Zwracamy jedynie uwagę na dyskusję, która jest o tyle istotna, że dotyczy ważnego regionu Polski, a wcześniej Prus i Niemiec.

Wyznaczniki tożsamości

W przeszłości region ten był drugim pod względem ważności – obok Zagłębia Ruhry – obszarem przemysłowym najpierw Prus, a później zjednoczonych Niemiec. Tutaj za-

instalowano jedną z pierwszych na kontynencie maszyn parowych, wcześniej uruchomiono tramwaje. Tutaj przygotowano krem Nivea i wynaleziono prysznic. Tutaj odnotowano powszechny analfabetyzm, ale dwunastu mieszkańców nagrodzono Noblem w zakresie fizyki, chemii czy ekonomii. Współczesny górnośląski pejzaż uzupełniają wysoki poziom infrastruktury (autostrady, drogi, transport, telekomunikacja) i infostruktury (infostrady, sieci światłowodowe). Ale równocześnie Górny Śląsk to region pogranicza kulturowego, ułożony peryferyjnie i kresowo wobec centrów polityczno-administracyjnych, z wyraźną świadomością społecznej odrębności odbijającej się w tożsamości regionu. Jej podstawę stanowi kulturowa i polityczno-ekonomiczna przeszłość, której charakterystyczną cechą jest zderzenie kilku systemów aksjologicznych i normatywnych. W rezultacie wyłania się współczesny obraz Górnego Śląska z wyraźnym zróżnicowaniem kulturowym i niejednoznacznymi opcjami narodowymi.

Tak więc tożsamość Górnego Śląska jest oparta na regionalnej tradycji, odnoszonej do wyraźnie zdefiniowanego terytorium, regionu (miejsca), jego specyficznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych czy topograficznych, wyróżniających go spośród innych obszarów. To tożsamość emocjonalna, czyli przeżywana i oparta na codziennym doświadczeniu człowieka, ale też funkcjonalna, wynikająca z gry interesów zbiorowych. Górny Śląsk ma własne uniwersum symboliczne, którego fundamentem są skumulowane wartości tożsamości regionalnej. Winny być one odczytywane w perspektywie długiego trwania, czyli *la longue durée* – terminu wprowadzonego do języka naukowego przez Fernanda Paula Braudela. Zgodnie z postulatem współtwórcy historycznej Szkoły Annales tożsamość Śląska to wielość skrupulatnie zapamiętanych faktów, które na przestrzeni dziejów ukonstytuowały współczesny obraz regionu.

Z perspektywy historii

Dzieje górnośląskiej przestrzeni sięgają czasów Piastów śląskich, kiedy proces kolonizacji zwiększył liczbę ludności niemieckiej w miastach i na wsi. Coraz częściej posługiwano się językiem niemieckim, na dworach chętnie otaczano się rycerstwem i duchowieństwem niemieckim. Wzbudzało to niezadowolenie ludności polskiej, która do XVII wieku stanowiła większość mieszkańców Śląska. Podporządkowanie księstw górnośląskich Koronie Czeskiej włączyło te ziemie w domenę kultury czesko-niemieckiej, w której język czeski obowiązywał do XVIII wieku, a od XVI towarzyszył mu język niemiecki. W rezultacie wojen śląskich w XVIII wieku ziemie górnośląskie znalazły się w większości w granicach Prus. To jednak nie zmieniło kulturowego obrazu ziemi zamieszkiwanej przez Polaków, Niemców, Morawian (Czechów) i Żydów.

Wraz z procesem industrializacji na teren Górnego Śląska napływała coraz liczniejsza rzesza Niemców zatrudnianych jako kadra techniczna, nauczyciele i kupcy. Życie mieszkańców na Górnym Śląsku, podobnie jak cały górnośląski świat, zmieniało swój status z wpływem kolejnych lat i wieków.

Najtragiczniejszy okres to czas drugiej wojny światowej i lata tuż po jej zakończeniu. Wówczas to ludność niemiecka, zamieszkująca ziemie Górnego Śląska, została przesiedlona do

Niemiec, a na terytorium Śląska coraz liczniej przybywała ludność z terenów Polski centralnej i wschodniej. Górny Śląsk pozostawał zatem kulturowym tygłem, w którym mieszały się doświadczenia kulturowe i historyczne ludności miejscowej, poddanej szczególnej lustracji przez władzę ludową ze względu na przynależność do różnych list narodowych z okresu wojny (tak zwana volkslista), napływowej ludności z centralnej i wschodniej Polski, przesiedleńców z terenów II Rzeczypospolitej wcielonych w 1945 roku do ZSRR oraz repatriantów z Francji i Belgii. Region zamieszkiwała coraz bardziej liczna rzesza Polaków którzy przybywali tutaj z różnych kulturowych regionów Polski w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia.

W okresie realnego socjalizmu w Polsce (1944-1989) podejmowano rozmaite wysiłki zmierzające do homogenizacji zróżnicowanego pod względem kulturowym i narodowym Górnego Śląska. Poczynania ówczesnych władz regionalnych i krajowych koncentrowały się głównie, choć nie wyłącznie, na wprowadzeniu odpowiedniego systemu szkolnego i oświatowo-kulturalnego. Region, jak twierdzono, był polski, a przynależność do innych systemów politycznych stanowiła wynik niekorzystnych zdarzeń historycznych, wojen, rozbiorów i zaborów. Kulturowanie tradycji przywiezionych i podtrzymywanych przez mniejszości narodowe i etniczne odbywało się głównie w sfe-

**Nadziemna część
górnictwa wyciągu
szybowego,
charakterystyczny
element krajobrazu
Górnego Śląska**

Tożsamość Górnego Śląska

Procesja Bożego
Ciała w Lipinach,
dzielnicy
Świętochłowic
(Górny Śląsk)

Arkadiusz Gola

rze prywatnej, często pod opieką lokalnego Kościoła. Dominacja polskiej kultury narodowej stała się oczywista, a hegemonii tej nie mogły zagrozić w najmniejszym stopniu kultury mniejszości narodowych. Dopiero wejście Polski na drogę wolności i demokratyzacji stworzyło atmosferę pluralizmu kulturowego, którego rezultatem jest dzisiejsze kulturowe zróżnicowanie Górnego Śląska wyraźnie stanowiące o tożsamości regionu.

Statystyczne niespodzianki Spisu

Górny Śląsk jest regionem kontaktu różnych kultur otwarcie manifestowanych przez mniejszości narodowe i etniczne. Zgodnie z danymi Spisu Powszechnego z 2011 roku terytorium górnośląskie zamieszkuje 809 tys. osób deklarujących narodowość śląską i 109 tys. deklarujących przynależność do mniejszości niemieckiej. Dla większej precyzji należy dodać, iż spośród 809 tys. osób deklarujących śląską narodowość 362 tys. wskazało wyłącznie śląską identyfikację, a 415 tys. tożsamość śląską i polską. Aż 418 tys. osób wskazało tożsamość śląską jako pierwszą. Równocześnie wśród 109 tys. deklarujących przynależność do mniejszości niemieckiej 49 tys. wskazało ten wybór jako pierwszy.

Taki obraz regionu łączy w sobie zarówno płaszczyzny tradycyjnego rozumienia tożsamości – przywiązanie do terytorium i silnej tradycji

dziejowej, jak i będące efektem współczesnych procesów globalnych, które coraz wyraźniej zmierzają do unieważnienia terytorium, tworząc w zamian silne więzi w sferze symbolicznej. Współczesne procesy globalne decydują, iż tożsamość jest w ciągłym procesie stawania się, przez co zyskuje coraz wyraźniej charakter inkluzyjny. W takim ujęciu tożsamość regionu śląskiego przejawia się przede wszystkim w potencjale mieszkańców, którzy swoją biografią tworzą specyfikę Górnego Śląska. To mieszkańcy regionu podejmują rozmaite działania zmierzające do umocnienia śląskiej tożsamości. Przykładem jest najnowsza inwestycja w Katowicach, czyli Muzeum Śląska. Ważnym odniesieniem walki o śląską tożsamość regionalną są starania o uznanie mowy śląskiej za język regionalny, jak również polityczno-ekonomiczna działalność Ruchu Autonomii Śląska mająca na celu uznanie regionu za autonomiczny w granicach przedwojennych. Ale trzeba pamiętać, że tożsamość regionalna posiada janusowe oblicze: wyzwala zarówno postawy prospołeczne, jak i egocentryczne i partykularne.

Współczesna dyskusja o śląskiej tożsamości trwa od lat 90. ubiegłego wieku, a związana jest z konfrontacją centralistycznego modelu zarządzania społeczeństwem i modelu opartego na akceptacji regionalnych odmienności. Napięcie to doprowadziło do powstania wielu organizacji, towarzystw i ruchów społecznych. Szczególne

ożywienie ma miejsce wśród Ślązaków i mniejszości niemieckiej. Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Mniejszości Niemieckiej na Śląsku Opolskim wzmacnia życie społeczne mniejszości niemieckiej przede wszystkim poprzez rozwój niemieckojęzycznego i dwujęzycznego szkolnictwa w regionie czy obecność w regionalnych mediach. Ślązacy natomiast zarejestrowali we wrześniu 2012 roku w sądzie w Opolu Stowarzyszenie Osób Narodowości Śląskiej (SONŚ), którego zasadniczym celem jest podtrzymywanie tradycji, języka, elementów etnicznych i narodowych osób utożsamiających się z narodowością śląską. W tym kontekście należy wspomnieć o Związku Ludności Narodowości Śląskiej (ZLNŚ) zarejestrowanym w sądzie w Katowicach 24 czerwca 1997 roku. Akt ten jednak został zakwestionowany przez ówczesnego wojewodę śląskiego. Rejestrację uchylono, ale zabiegi Związku wciąż trwają, chociaż negatywnie dla działaczy ZLNŚ wypowiedziała się w tej sprawie Wielka Izba w Strasburgu.

Istotą ludzi identyfikujących się jako Ślązacy jest dbałość o kulturę i tradycję górnośląskiego regionu, z czego na plan pierwszy wysuwa się dążenie do uznania mowy śląskiej za język regionalny w myśl zapisów ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym (Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 roku). W Sejmie trwają prace nad nowelizacją zapisu o języku regionalnym w kierunku uznania za takowy mowy śląskiej, która spełnia kryteria definicji języka regionalnego podane w Europejskiej Karcie Języków Regionalnych lub Mniejszościowych sporządzonej w Strasburgu 5 listopada 1992 roku. W cytowanym dokumencie przyjęto, że język regionalny jest tradycyjnie używany przez obywateli danego państwa, którzy stanowią mniejszość, nie jest dialektem języka oficjalnego, w tym przypadku polskiego, jak również nie jest językiem imigrantów.

Od kilku lat w Sejmie Rzeczypospolitej odbywają się debaty zmierzające do uznania Ślązaków za mniejszość narodową, a ich mowę za język regionalny. Dysputa i spory trwają i angażują nie tylko polityków, ale także językoznawców, antropologów, socjologów i politologów. Kolejny raz byliśmy świadkami ożywionej, ale też mocno kontrowersyjnej dyskusji o śląskim języku w końcu sierpnia 2012 roku w czasie obrad sejmowej Komisji do spraw Mniejszości Narodowych

i Etnicznych. I znowu mowa śląska nie uzyskała statusu języka, ale jesteśmy pewni, że starania będą miały dalszą historię.

W nurcie troski o śląską „godkę” ważne miejsce zajmuje Ruch Autonomii Śląska, którego najważniejszym celem jest jednak walka o autonomię Górnego Śląska na wzór autonomii z okresu II Rzeczypospolitej, kiedy województwo śląskie działało w ramach Statutu Organicznego nadanego przez Sejm Ustawodawczy – posiadało wówczas odrębny Sejm Śląski i Skarb Śląski.

Okruchy tożsamości

Współczesna tożsamość Górnego Śląska przejawia się zarówno w trudnej i zawilej pamięci historycznej regionu, jak i wszelkich działaniach, których celem jest manifestacja górnośląskiej specyfiki w kontekście kulturowo-społecznym, ale także gospodarczym i politycznym. Widzimy więc starania o zachowanie kulturowej różnorodności związanej z ulokowanymi tutaj mniejszościami etnicznymi i narodowymi, w tym dążenie do sformalizowania regionalnej mowy jako języka śląskiego. W kontekście regionalnej tożsamości nie możemy zapominać o wyjątkowym krajobrazie Górnego Śląska z czerwonymi familokami i szybami kopalnianymi, które coraz częściej przeobrażają się w symbole Centrów Handlowych (Silesia City Center) czy muzeów (Muzeum Śląskie). Ważnym aspektem jest śląska religijność, regionalni bohaterowie i artyści czy tradycyjna kuchnia. Ale Górny Śląsk to również silny region gospodarczy i ekonomiczny Polski, w którym część klasy politycznej dąży do uzyskania przez region autonomii w granicach dzisiejszej Rzeczypospolitej. Tożsamość Górnego Śląska przejawia się więc w wielu płaszczyznach życia, tworzy silne poczucie wspólnoty „my” oraz fundament wyróżniającego region spośród innych obszarów Polski. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

- Szczepański M.S., Śliz A. (2012). *Die Bewegung für die Autonomie Schlesiens (RAS). Polen-Analysen, Deutsche Polen Institut Darmstadt und die Forschungsstelle Osteuropa*. Bremen, 112/03.07.2012.
- Śliz A. (2009). Śląsk: wielokulturowość czy kulturowe zróżnicowanie. *Studia Socjologiczne*, 4/2009 (195), s. 149-167.
- Ślawek T. (2006). Tożsamość i wspólnota. [W:] Janeczek J., Szczepański M.S. (red.) *Dynamika śląskiej tożsamości*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szafranec L. (2007). *Wielokulturowość Górnego Śląska*. Katowice: Muzeum Śląskie.